

สืบค้น ถิ่นฐานบ้านเรือนสมเด็จพระยาฯ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ

บรรดาขุนนางในกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เห็นจะไม่มีใครมีบทบาทต่อบ้านเมืองและเป็นที่รู้จักเท่าขุนนางจากตระกูล "บุญนาค" ด้วยเหตุเป็นตระกูลที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์จักรีแล้ว ยังได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญ และมีลูกหลานสืบต่อหน้าที่การงานด้วยความซื่อสัตย์จนได้รับความดีความชอบอันมีบรรดาศักดิ์เป็น "สมเด็จพระยา" ถึง 3 คน คือ สมเด็จพระยาบรมมหา-ประยูรวงศ์ (ดิศ) สมเด็จพระยาบรมมหา-พิชัยญาติ(ทัต) และ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง)

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ)

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต)

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุญนาค)

ด้วยเหตุที่บรรพบุรุษของบุคคลในตระกูล "ขุนนาค" นั้น สืบเชื้อสายมาจาก เจ้าพระยาบวรราชนายก (เอกอะหมัด) ข้าราชการผู้ใหญ่ที่สร้างคุณงามความดีในสมัยอยุธยา และมีบุตรหลานสืบเชื้อสายต่อมาจนถึง บุคคลสำคัญผู้เป็นต้นตระกูล "ขุนนาค" คือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ผู้มีนามเดิมว่า "ขุนนาค" เกิดเมื่อ พ.ศ.2281 เป็นบุตรของเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) กับหม่อมบุญศรี ได้รับราชการเป็นนายฉลองไฉนมา อยู่เป็นทนายหน้าหอกับหลวง ยกกระบัต (ทองด้วง) ตั้งแต่ราชบุรี ต่อมาได้รับราชการในกรุงรัตนโกสินทร์สมัย รัชกาลที่ 1 ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอุทัยธรรม พระยายมราช เจ้าพระยายมราช และเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม ตามลำดับ

เมื่อครั้งเป็น นายขุนนาค เป็นนายฉลองไฉนมาหลังจากที่ คุณลิ้ม ภรรยาเสียชีวิตลงระหว่างการ เดินทางกลับจากไปชนทรัพย์สมบัติที่ซ่อนไว้ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก แล้วถูกคนร้ายดักปล้นที่ปากคลองบางหลวงจนนายขุนนาคตกพุ่มหม้ายนั้น ท่านผู้หญิงนาค (ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระ-อมรินทราบรมราชินี พระอัครมเหสีในรัชกาลที่1) ได้ยก คุณนวล (คือเจ้าคุณพระราชพันธุนวล) ผู้เป็นน้องสาวให้เป็นภรรยา ดังนั้นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาต้นสกุลขุนนาค จึงเป็นบุคคลหนึ่งในสายราชินิกุล เช่นเดียวกับ เจ้าคุณชายชูโต ต้นสกุล แสง-ชูโต และ สวัสดิ์-ชูโต เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาต้นตระกูล "ขุนนาค" นั้นถึงแก่อสัญกรรมใน รัชกาลที่ 1 เมื่อปีฉลู พ.ศ.2348 อายุได้ 68 ปี

ถิ่นฐานของนายขุนนาค ผู้เป็นนายฉลองไฉนมาหรือทนายหน้าหอ นั้น หลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ.2310 นั้น ได้อยู่กับหลวงยกกระบัต (ทองด้วง) ที่เมืองราชบุรี และเมื่อแต่งงานกับเจ้าคุณพระราชพันธุนวล แล้ว ในเบื้องต้นนั้นน่าจะอยู่ในเรือนหลังใหญ่ของเศรษฐีทอง ที่อัมพวา ก่อนเช่นเดียวกับหลวงยกกระบัต (ทองด้วง)

เจ้าคุณพระราชพันธุนวลนั้น มีนิวาสถานเดิมอยู่หลังวัดจุฬามณี ซึ่งเป็นวัดที่สันนิษฐานว่า ทำวแก้วผลึก (น้อย) นายตลาดบางช้าง ต้นตระกูลของราชินิกุล ณ บางช้าง เป็นผู้สร้างขึ้น ต่อมานิวาสถานนั้นถูกไฟไหม้เสียหาย จึงได้ย้ายมาสร้างเรือนใหม่ตรงบริเวณที่เป็นพุทธาวาสของวัดอัมพวันเจติยาราม ในปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จทอดพระเนตรบริเวณสถานที่นี้เมื่อ พ.ศ.2453 (ร.ศ.128)

เมื่อเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ในรัชกาลกรุงธนบุรี ปรากฏาภิเษกขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้วนั้น ได้ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายฉลองไฉนมา (ขุนนาค) เป็นพระยาอุไทยธรรม และพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนตรงด้านหลังพระบรมมหาราชวัง เป็นแนวกันเหมือนกำแพงวังหลวงด้านใต้ กับวัดโพธิ์เดิม สถานที่ดังกล่าวนี้ในหนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์ ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เกิด ณ ที่แห่งนี้ (พื้นที่เป็นนิวาสถานปัจจุบันคือวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ)

ต่อมาพ.ศ.2361 พระบรมมหาราชวังได้ขยายเขตลงมาทางด้านใต้ จึงรื้อบ้านเรือน เจ้านายทุกหลังที่ตั้งอยู่ช่่วยงทำระยะห่างกำแพงวังด้านใต้กับกำแพงวัดพระเชตุพนฯ ลงเสียเพื่อสร้างกำแพงขึ้นใหม่ พระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) บุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค) จึงได้ย้ายบ้านไปอยู่ที่สวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ใต้บ้านกุฎีจีน อยู่ใกล้กับเชิงสะพานพุทธยอดฟ้าฝั่งตะวันตกปัจจุบันนี้ ซึ่งน่าจะเป็นที่พระราชทาน

ให้กับขุนนางที่อยู่ท้ายวังเช่นเดียวกัน ต่อมา พระยาสุริยวงศ์มนตรี (ดิศ) ได้ รับราชการมีตำแหน่งสูงขึ้นเป็น เจ้าพระยาสุริยวงศ์โกษา เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยา- มหาเสนา และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา- ประยูรวงศ์ (ดิศ) ตามลำดับ ครั้งนั้นท่านมักใช้บ้านสวนนั้น เป็นจวนว่าราชการแทน

สรุปว่า บุตรชายสองคนของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดี (ขุนนาค) ได้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ พร้อมกันทั้งสองคน คือ "สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์" (ดิศ) นิยมเรียกกันทั่วไปว่า "สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่" และ "สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ" (ทัต) เรียกว่า "สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย" นั้น

นับเป็นขุนนางในตำแหน่งสูงสุด เป็น "สมเด็จพระเจ้าพระยา" อันดับแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในคราวเดียวกัน กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์แรกของกรุงรัตนโกสินทร์ มีหน้าที่เป็น ผู้สำเร็จราชการในรัชกาลที่ 4 ดูแลพระราชกิจต่างพระเนตรพระกรรณทั่วทั้งพระราชอาณาจักร จึงได้รับพระราชทานให้ใช้ "ตราสุริยมณฑล" พระอาทิตย์ชักรถ ซึ่งถือว่าตรานี้เป็นสัญลักษณ์แห่งตระกูลขุนนาคจนทุกวันนี้ และ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา (ทัต) น้องชาย ได้เลื่อนขึ้น เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต) ได้รับพระราชทาน "ตราจันทรมณฑล" พระจันทร์ชักรถ เป็นผู้สำเร็จราชการพระนคร

สมเด็จพระเจ้าพระยา องค์ใหญ่ผู้นี้ได้สร้างวัดประยูรวงศาวาส ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อยนั้นสร้างวัดพิไชยญาติการาม และท่านผู้หญิงจันทร์ มารดาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา- ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) นั้นได้ปฏิสังขรณ์วัดร้างชื่อ วัดดอกไม้ ซึ่งอยู่ใกล้นิวาสถานเสร็จแล้วตั้งชื่อว่า "วัดบุปผาราม" สำหรับบุตรชายของสมเด็จพระเจ้าพระยา องค์ใหญ่ผู้นี้ได้เข้ารับราชการเป็นขุนนางที่มีตำแหน่งสูงนั้นมีหลายคน ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง), เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ), เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม), เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ), เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร) และมีตำแหน่งชั้นพระยา อีกหลายคน

ส่วนถิ่นฐานบ้านเรือนนั้น เมื่อครั้งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ได้เป็นที่สมุหพระกลาโหมนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานจวนของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สมุหนายกในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่ง ตั้งอยู่ฝั่งพระนคร ริมคลองสะพานหัน ตรงเวียงนครเกษม ที่ตกเป็นของหลวงเมื่อเจ้าของถึงอสัญกรรมในปลายรัชกาลที่ 3 ให้เป็นจวนหรือบ้านพักของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ซึ่งพำนักอยู่ได้ 1 ปี

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) บิดาถึงแก่พิราลัยในวันที่ 26 เมษายน พ.ศ.2398 อายุได้ 67 ปี นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้ขอถวายจวนคืนหลวง เนื่องจากต้องกลับไปดูแลทรัพย์สินของบิดา จึงได้ย้ายกลับไปอยู่ที่บ้านสวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี แต่มีได้อยู่ที่จวนของสมเด็จพระเจ้าพระยาของบิดา ด้วยได้ยกจวนนั้นให้น้องสาวอยู่ด้วยกันอย่างเดิม ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นสร้างบ้านอยู่ใหม่ที่ บริเวณสวนกาแฟ ริมคลองสานหลังวัดประยูรวงศาวาส

สมเด็จพระยากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงถิ่นฐานบ้านเรือนของตระกูลขุนนาคว่า อยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี สร้างบ้านปลูกเรือนอยู่ใกล้ๆ กัน ในละแวกนั้น พื้นที่เริ่มจากคลองบางหลวง (คลอง

บางกอกใหญ่) เลียบตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาจนถึงเขตคลองขนอน (คลองตลาดบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา) ที่ดินเหล่านี้ได้รับพระราชทานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 อาจแบ่งเป็นเขตใหญ่ๆ 2 เขตได้แก่ เขตของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า "สมเด็จพระเจ้าองค์ใหญ่" กับเขตของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า "สมเด็จพระเจ้าองค์น้อย" พื้นที่ทั้งสองเขตนอกจากเป็นที่อยู่อาศัยของบุตรหลานแล้ว ยังได้ถวายพื้นที่สร้างวัดของตระกูล คือ วัดประยุรวงศาวาส วัดพิชยญาติการาม วัดอนงคาราม เป็นต้น วัดทั้ง 3 แห่งนี้เป็นที่บุคคล ในสกุลบุนนาคบรรพชาพระภิกษุ สามเณร ประกอบศาสนกิจ และเป็นสถานที่ศึกษาอักษรเบื่องต้นอีกด้วย

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) นั้น ได้เจริญรอยตามบิดาและอา ผู้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จนได้เป็นสมุหกลาโหมตามกันแล้ว ยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมื่อพ.ศ.2411 เพื่อปฏิบัติงานราชการ จนกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงบรรลุนิติภาวะในพ.ศ.2416 ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินผู้นี้ได้วางรากฐานเป็นแบบอย่างหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และได้เตรียมความพร้อมให้ยุวกษัตริย์ได้เป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งตลอดเวลานั้นได้บำรุงบ้านเมืองและสร้างคุณูปการด้วยความซื่อสัตย์ในการสนองงานเพื่อแผ่นดินมาโดยตลอด นับเป็นแบบอย่างข้าราชการที่ภักดีสมกับสร้อยนามที่รัชกาลที่ 3 ได้พระราชทานให้เฉพาะตนว่า "จมีนไวยวรนาถ ภักดีศรีสุริยวงศ์" และรัชกาลที่ 5 พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ สมันตวงศพิสุทธ์ มหาบุรุษรัตโนดม" เสมือนยกย่องดุจ "มหาบุรุษรัตนโกสินทร์" หรือ "รัฐบุรุษของแผ่นดิน" ในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่บุคคลในตระกูลบุนนาคนี้ได้รับผิดชอบราชการกรมท่าและการค้าขายกับชาวต่างประเทศมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนทำให้ประเทศมีการค้าขายเจริญรุ่งเรืองและมีเงินเก็บในท้องพระคลังในรัชกาลที่ 3 จนรู้จักกันว่า "เงินถุงแดง" นั้น จึงทำให้ถิ่นฐานบ้านเรือนในฝั่งธนบุรีนั้นมีเรือสินค้าน้อยใหญ่จอดอยู่ริมแม่น้ำมากมาย อีกทั้งมีพ่อค้าผู้คนไปมาหาสู่เพื่อติดต่อกิจการค้าต่างประเทศและส่วนตัวอยู่เสมอ ลูกหลานในตระกูลสมัยต่อมาก็ล้วนรับราชการเป็นขุนนางผู้ใหญ่ รวมถึงมีธิดาจากตระกูลเข้าถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดา มีพระราชโอรสและพระราชธิดาเกี่ยวพันกันในราชสกุลด้วย ด้วยความสามารถของบุคคลในตระกูลที่มีความรู้ ในด้านแม่กองตามสมเด็จพระเจ้าพระยาทั้งสามนั้น จึงทำให้เป็นที่เคารพนับถืออยู่ไม่ใช่น้อย

ดังนั้นเมื่อมีการก่อสร้าง สร้างความเจริญที่มีอาคารบ้านเรือน วัดและถนนหนทางแล้ว ขุนนางผู้มีความรู้ในตระกูลบุนนาคนั้นมักได้รับสนองงานก่อสร้างที่นำความเจริญและพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นตามพระราชประสงค์มา ทุกรัชกาล ถิ่นฐานบ้านเรือนที่อยู่ในฝั่งธนบุรีแต่เดิมนั้นก็ได้มีบ้านเรือนของลูกหลานข้ามฟากแม่น้ำเจ้าพระยาไปอยู่ในพื้นที่กรุงเทพฯ อีกหลายแห่งที่จะต้องสืบค้นกันต่อไป

แทบจะเรียกได้ว่า งานช่างที่เกิดการก่อสร้างขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นั้น มักสำเร็จด้วยการควบคุมของแม่กองช่างที่เป็นลูกหลานของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ 3 ท่านนี้ทั้งสิ้น

ที่มา : พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (21 มกราคม 2558). สืบค้น ถิ่นฐานบ้านเรือนสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ แห่งกรุง

รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯธุรกิจ. 8.